

UOT 94(479.24)

R.G.Məmmədov

*Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
rustammammadov@hotmail.com*

DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNİN HƏLLİ VƏ XXI ƏSRİN İKİNCİ ONİLLİYİNİN YENİ QLOBAL REALLIQLARI

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, yol-nəqliyyat infrastrukturu, Cənubi Qafqaz geosiyasəti, regional layihələr

Azərbaycan müasir dövrdə yeni nəqliyyat dəhlizlərinin və ticarət yollarının yaradılması prosesində fəal iştirak edən çox əlverişli geosiyasi mövqeyə malik ölkələrdən biridir. Erməni işğalına qarşı 44 günlük müharibə otuz ilə yaxın işğala son qoyub, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edib. Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə əldə edilən parlaq qələbə Böyük İpək Yolunun genişləndirilməsi üçün yeni imkanlara yol açdı. Tədqiqat prosesində əldə edilən elmi nəticələrə əsasən demək olar ki, irimiqyaslı beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsi innovativ yanaşmaların tətbiqinə və dövlət institutlarının optimallaşdırılmasına müsbət təsir göstərib. Həmçinin struktur islahatlarının əhatə dairəsini genişləndirməklə Azərbaycanın sivilizasiyalararası dialoqda mühüm rolunu qlobal miqyasda məlum olmuşdur.

Р.Г.Мамедов

РЕШЕНИЕ НАГОРНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА И НОВЫЕ ГЛОБАЛЬНЫЕ РЕАЛИИ ВТОРОГО ДЕСЯТИЛЕТИЯ XXI ВЕКА

Ключевые слова: Нагорно-карабахский конфликт, дорожно-транспортная инфраструктура, геополитика Южного Кавказа, региональные проекты

Азербайджан является одной из стран с очень выгодным геополитическим положением, которая активно участвует в процессе создания новых транспортных коридоров и торговых путей. 44-дневная война против армянской оккупации положила конец тридцатилетней оккупации и обеспечила восстановление территориальной целостности Азербайджана. Яркая победа, достигнутая под руководством Главнокомандующего Ильхама Алиева, открыла новые возможности для расширения Великого Шелкового пути. На основании научных результатов, полученных в процессе исследования, можно сказать, что реализация масштабных международных проектов оказала положительное влияние на применение инновационных подходов и оптимизацию государственных институтов. Кроме того, благодаря расширению масштабов структурных реформ значительная роль Азербайджана в диалоге между цивилизациями стала очевидна и явилось реальностью.

R.G.Mammadov

SOLUTION OF THE NAGORNO-KARABAKH CONFLICT AND NEW GLOBAL REALITIES OF THE SECOND DECADE OF THE XXI CENTURY

Keywords: *Nagorno-Karabakh conflict, road transport infrastructure, geopolitical realities of the South Caucasus, regional projects*

Azerbaijan is one of the countries with a very favorable geopolitical position, which is actively involved in the process of creating new transport corridors and trade routes in modern times. The 44-day war against Armenian occupation has put an end to the almost thirty years of occupation and ensured the restoration of the territorial integrity of Azerbaijan. The bright victory achieved under leadership of the Commander-in-Chief Ilham Aliyev opened the way to new opportunities to expand the Great Silk Road. Based on the scientific results obtained in the research process, it can be said that the implementation of large-scale international projects has had a positive impact on the application of innovative approaches and optimization of state institutions. Also, by expanding the scope of structural reforms, the significant role of Azerbaijan in the dialogue between civilizations has become globally well known.

Müasir dövrdə yeni nəqliyyat dəhlizlərinin və ticarət marşrutlarının yaradılması prosesində fəal iştirak edən, son dərəcə əlverişli geosiyasi mövqeyə malik olan ölkələrdən biri Azərbaycandır. Nəzərə almaq lazımdır ki, hazırda Avrasiyada irimiqyaslı iki nəqliyyat-ticarət dəhlizinin inkişaf etdirilməsi sahəsində əhəmiyyətli layihələr həyata keçirilir. Onlardan biri Çin və Avropanı birləşdirən Şərqi-Qərbi dəhlizi, digəri isə Avropanın şimalından Hind okeanına qədər uzanan Şimal-Cənub dəhlizidir və diqqəti cəlb edən məqam ondan ibarətdir ki, bu marşrutların hər ikisinin müəyyən hissəsi Azərbaycan ərazisindən keçir, bu da bir tərəfdən ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərir, digər tərəfdən onun həm regional, həm də beynəlxalq geosiyasi mövqelərinin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

COVID-19 pandemiyası son bir ildə qlobal iqtisadiyyata zərbə vurmuş və 2020-ci il bütün ölkələr üçün çətin iqtisadi il olmuşdur. Pandemiya həmçinin Azərbaycan iqtisadiyyatına da mənfi təsir göstərmişdir. Lakin Azərbaycan bu vəziyyətdən digər ölkələrə nisbətən daha az itki ilə çıxmağa çalışır. Ölkə başçısı İlham Əliyevin təşəbbüsü nəticəsində pandemiya dövründə Azərbaycan yükdaşımalarının hərəkəti maneəsiz təmin edilmişdir.

Bu dövrdə iqtisadiyyatımız təxminən 4% azalmışdır. Bunun əvəzində isə qeyri-neft sənayesi 11% artmışdır. Bu da real iqtisadiyyatın, qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişafı deməkdir [1].

Bu cür proseslərin fonunda ölkə başçısının daxili və xarici siyasəti uyğunlaşdırmaq, təhlükəsizliyi təmin etmək və ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün atdığı addımlar çox təsirli olmuşdur. Daxili siyasətdə dövlət başçısı yalnız

güclü bir dövlətin deyil, güclü bir cəmiyyətin də çox vacib olduğunu dəfələrlə bildirmişdir. Bu məqsədə çatmaq üçün İlham Əliyev multikulturalizmi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldıran yeganə liderdir. Multikulturalizm həm də Ermənistanın anti-Azərbaycan təbliğatını sarsıtmışdır [2].

Azərbaycan Ermənistan istisna olmaqla bütün qonşuları ilə işgüzar əlaqələr quraraq özünü bölgədə lider ölkə kimi göstərmişdir. Nəticədə bölgəyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən Rusiya, Türkiyə və İran Azərbaycan məsələsində ortaq mövqeyə gəlmişdilər. Həmçinin Azərbaycanın ictimai-siyasi gündəminin ən vacib Dağlıq Qarabağ məsələsi 2020-ci ildə öz həllini tapdı. Dondurulmuş bir çox digər münaqişələrdə olduğu kimi, Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağla bağlı davam edən sülh danışıqlarında yavaşlama və durğunluq müşahidə edilirdi.

1994-cü ildə Fransa, Rusiya və ABŞ-ın həmsədrlik etdiyi Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) Minsk Qrupunun himayəsi altında atəşkəs rejimi haqqında saziş imzlanmışdır. O vaxtdan etibarən yalnız atəşkəs çağırışları və iki ölkə arasında müəyyən dövrlərdə sərhədlərarası qarşıdurmaların pislənməsi xaricində Minsk qrupu bu problemin həllində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən iş görməmişdir.

Ermənistanın Baş naziri Nikol Paşinyanın rəhbərliyi tərəfindən törədilən təxribatlar Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə əlaqəli danışıqları pozur və bölgədəki gərginliyi xeyli artırır. Beynəlxalq ictimaiyyətin gözləntilərini rədd edən Ermənistan rəhbərliyi sələflərinin qeyri-konstruktiv siyasətini təkrarlamağa üstünlük verirdi. 2019-cu ildən etibarən Ermənistan dövləti davamlı şəkildə atəşkəsi pozurdu. Bunun nəticəsində Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən törədilən cinayətlər nəticəsində Azərbaycan Ordusu çoxlu sayda şəhid verirdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2019-cu il oktyabrın 3-də Rusiya Federasiyasının Soçi şəhərində “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun XVI illik iclasının plenar sessiyasındakı çıxışında Ermənistanın baş nazirinin “Qarabağ Ermənistandır və nöqtə” bəyanatının yalan olduğunu vurğulayaraq dedi: *“Qarabağ tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. Beləliklə, Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi”* [3].

2020-ci ilin 27 sentyabr tarixində Ermənistanın təxribatlarına cavab olaraq ölkəmiz ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün başladığı Vətən müharibəsini Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında 44 gün sonra qələbə ilə başa vurdu. Ordumuzun əks-hücumu nəticəsində 300-ə yaxın kənd, 5 şəhər və 4 yaşayış məntəqəsi, çoxsaylı strateji yüksəkliklər işğalçılardan azad edildi. Ermənistana aid çoxlu sayda texnika məhv edildi, ya da qənimət kimi götürüldü. Bir neçə gün sonra isə Qarabağın döyünən ürəyi olan Şuşa, 70-dən çox kənd və 8 strateji yüksəklik işğalçılardan təmizləndi.

Azərbaycan Ermənistanın təcavüzkar siyasətini, ərazi bütövlüyünü pozmasını dünyada uğurla təbliğ etdi. Bununla da ölkəmiz beynəlxalq səviyyədə siyasi və iqtisadi üstünlüyünü müəyyənləşdirdi. Prezident İlham Əliyev siyasi iradə göstərərək sülh danışıqları zamanı Azərbaycana edilən təkliflərdən daha çoxunu əldə etdi. İllərdir uzanan Qarabağ münaqişəsini həll edərək Ermənistanı reallığı qəbul etməyə sövq etdi.

10 noyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Rusiya Federasiyasının Prezidenti V.V.Putin və Ermənistan Respublikasının Baş Naziri Nikol Paşinyanın Vətən müharibəsinin bitməsini bildirən birgə bəyanat imzalamışdılar. Daha sonra isə Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonları düşmən işğalından azad edilmişdir.

Noyabrın 20-də xalqa müraciətində Prezident İlham Əliyev qeyd etdi ki, *əgər silahlı qüvvələrimiz Ermənistan ordusunu döyüş meydanında məğlub etməsəydi, işğalçı öz xoşu ilə torpaqlarımızdan çıxmayacaqdı: “Bunu deməyə əsas verən bir çox amillər var. İlk növbədə o bölgələrdə – işğal edilmiş torpaqlarda qurulmuş istehkamlar, oraya böyük vəsait xərclənib. O istehkamlar elə qurulub ki, Azərbaycan Ordusu oradan keçə bilməsin. Amma yenə də səhv etdilər. Bizim gücümüzü düzgün hesablaya bilmədilər. Bilmirdilər ki, bu gün Azərbaycan Ordusu, Azərbaycan vətəndaşı nəyə qadirdir. Bilmirdilər ki, bizi o qələbəyə aparan həm gücümüzdür, texniki təchizatımızdır, həm də mənəvi ruhumuzdur. Bilmirdilər ki, Azərbaycan xalqı bütün bu illər ərzində bir arzu ilə yaşayır ki, öz dədə-baba torpağına qayıtsın. Bütün bu amillər və digər amillər bu qələbəni şərtləndirdi”* [4].

Zəfərlə başa çatan Vətən müharibəsi nəinki vətəndaşlarımızın, eləcə də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların ölkəmizin böyük siyasətinin əsas tərkib hissəsi olan dövlətçiliyi qorumaq, ərazi bütövlüyünü təmin etmək, milli birliyi möhkəmləndirmək işinə dönməz sadıqlıyının sınağı oldu. 44 günlük müharibə xalqımızın bütün mənsublarını istər ölkədə, istərsə də onun hüdudlarından kənarında bir yumruq kimi səfərbər edib birləşdirdi.

2021-ci ilin yanvar ayında Moskvada ilk dəfə Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan baş nazir müavinlərinin iştirakı ilə üçtərəfli görüş keçirildi. Üçtərəfli görüşün məqsədi müharibədən sonrakı dövrlərin nəticələri və fəaliyyətlərin hansı yöndə olması ilə bağlı bir növ hesabat xarakteri daşıyırdı. Belə demək olarsa, növbəti addım üç liderin 10 noyabrda imzalamış olduğu 9 maddəlik sənəddə yer alan prinsiplərin təsdiqlənməsi və icra olunması, eləcə də bu prinsiplərə əsaslanaraq bölgədə sabitliyin və təhlükəsizliyin bərqərar olması yolunda idi.

2021-ci ilin 2 fevral tarixinə kimi kommunikasiya və yolların açılması, yenilənməsi ilə əlaqəli aktual sahələr üzrə ekspert qrupları yaradılması ilə bağlı qərar verildi.

Azərbaycan bu müddət ərzində həm də etibarlı tərəfdaş və tranzit ölkəyə çevrilib. Nəqliyyat sektorunun sürətli inkişafını stimullaşdıran Azərbaycan Avrasiyada nəqliyyat qovşağı kimi mövqelərini getdikcə gücləndirir. Bu gün Xəzərdə ən böyük donanma (200-dən çox gəmi) ölkəmizə məxsusdur. Son 16 ildə ölkədə 6 beynəlxalq hava limanı tikilib. Hazırda Azərbaycan Şərqi-Qərbi, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılmasında iştirak edən və fəal investisiya yatan yeganə ölkədir (5).

Bu günün prioritet sahələrindən biri də bəyanatda göstərilən yol-nəqliyyat infrastrukturunun bərpasıdır. Bu da təsadüfi deyildir, çünki əsas amillərdən biri olaraq Cənubi Qafqaz bölgəsində yüksək səviyyədə nəqliyyat, iqtisadi və siyasi əlaqələrin möhkəmlənməsi dayanır. Bəyanatda bildirilir ki, növbəti mərhələ üçün konkret icra strukturunun yaradılması, fəaliyyətin və vəzifələrinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi bölgənin nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturunu yaxın zamanlarda qarşıdakı mərhələdə bərpa olunmalıdır.

Bəyanatın imzalanmasından dərhal sonra Ermənistanda başlanan aksiyalar ölkənin Baş Naziri Nikol Paşinyan və onun rəhbəri olduğu hökumətin istefası yönündə idi və ölkə tamamilə regional əməkdaşlıqlardan məhrum edilmişdir. Bu da insanların sosial-iqtisadi vəziyyətini ağırlaşdırmışdır.

Bu gün Qarabağın regional və beynəlxalq perspektivlərini artıran, xarici ölkələrlə əməkdaşlığa müsbət təsir göstərən amillər əsasən bölgənin təbii və mineral ehtiyatları, Qərblə Şərqi, Şimalla Cənub arasında tranzit-nəqliyyat və kommunikasiya imkanları ilə əlaqədardır. Ölkəmiz Qarabağın milli təbii ehtiyatları və iqtisadi potensialına təkrar yiyələnməklə Cənubi Qafqazda çox güclü bir ölkəyə çevrilmişdir.

Azərbaycanın Şimal-Cənub və Şərqi-Qərbi dəhlizlərinin qovşağında yerləşməsi Xəzər-Qara dəniz hövzəsi, Cənubi Qafqaz, Orta Asiya və Yaxın Şərqi məqsədyönlü geoiqtisadi fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

2018-ci ilin sonunda NATO-nun Zirvə görüşündə qəbul edilən Yekun Bəyannamədə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü dəstəkləndi. Qoşulmama Hərəkatının 120-dən çox ölkəsi Bakıda keçirilən sammitdə Ermənistanı "işğalçı" adlandırması Azərbaycanın apardığı uğurlu siyasətin nəticəsi idi.

Maraqlıdır ki, yuxarıda göstərilən üçtərəfli platformaların çoxunda Azərbaycan ən azı coğrafi baxımdan əsas element kimi bağlayıcı rolunu oynayır.

Vətən müharibəsində qardaş Türkiyə birmənalı şəkildə Azərbaycanın yanında olduğunu, mənəvi dəstəyini nümayiş etdirdi. Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan öz çıxışında vurğulamışdır: *"Erməni xalqını onları fəlakətə aparan hökumətlərinə və onları bir oyuncaq kimi oynadanlara qarşı çıxmağa, gələcəklərinə sahib çıxmağa dəvət edirəm. Bütün dünyaya işğala və zülmə qarşı verdikləri mübarizədə Azərbaycanın yanında olmağa çağırıram. 30 ilə yaxındır məsələyə etinasız yanaşan ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələri həll üçün*

fəaliyyətdən təəssüf ki, çox uzaqdır. Ermənistan bölgədə sülh və sabitliyin önündəki ən böyük təhdid olduğunu növbəti dəfə göstərib. Türk milləti hər zaman olduğu kimi bu gün də bütün imkanları ilə azərbaycanlı qardaşlarımızın yanındadır” [6].

Bütün bunlardan aydın geosiyasi nəticələr çıxarmaq mümkündür. Azərbaycan Ordusunun Qarabağda apardığı döyüş əməliyyatları, bütövlükdə postsovet məkanında separatizmə qarşı səmərəli mübarizənin fəlsəfəsini yaratdı.

Türkiyə-Azərbaycan birliyinin Cənubi Qafqazda geosiyasi sabitliyi təmin edən gücə çevrildiyi qənaətinə gəlmək olar. İki qardaş ölkə Avrasiya bölgəsində təsirli bir qüvvə olduqlarını sübut edirlər.

Müharibədən sonra Prezident İlham Əliyev *bölgənin bütün ölkələrini əhatə edəcək “Altılıq Platforması” formatında əməkdaşlıq imkanlarını, həmçinin Qafqazın üç ölkəsinin və bölgənin üç əsas qonşusunun – Rusiya, Türkiyə və İranın iştirakı ilə iqtisadi layihələr həyata keçirməyin mümkün olduğunu vurğulamışdır.*

Azad edilmiş ərazilərdə olan torpaq, meşə və su ehtiyatları kənd təsərrüfatı, sənaye və turizmin inkişafına əlverişli şərait yaradır. Ən önəmlisi isə azad edilmiş ərazilərdə yeni texnika və texnologiyalar tətbiq etməklə iqtisadiyyatı daha məhsuldar etmək olacaqdır.

Bu gün Azərbaycan üçün azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun bərpasını sürətləndirmək məqsədilə 2021 dövlət büdcəsindən 2,2 milyard manat (1,3 milyard dollar) ayrılmışdır. Füzuli, Laçın və Zəngilanda yeni beynəlxalq hava limanlarının, Azərbaycanla Naxçıvan Muxtar Respublikasını birləşdirən yeni yolun, Horadiz ilə Zəngilan arasında Ermənistanla sərhəddə yerləşən dəmir yolunun tikintisi strateji layihələrdən biridir. Qeyd edək ki, Füzulidə beynəlxalq hava limanının tikintisinə artıq start verilmişdir [7].

Zəngəzur dəhlizinin açılması tarixi zərurətdir. Bu dəhliz Azərbaycanın, Türkiyənin, Mərkəzi Asiya dövlətlərinin, Pakistanın, Əfqanıstanın Turan birliyinə meyilli dövlətlərin çiçəklənməsinə səbəb olacaqdır. Naxçıvanla nəqliyyat-kommunikasiya sisteminin yaradılması məsafə və məhsulların çatdırılma sürəti baxımından da böyük əhəmiyyətə malikdir. Gələcəkdə Naxçıvan ərazisindən keçəcək quru yolu xətləri Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin uzunluğundan 343 km az olmaqla daşınmaların xərc və müddətini azaldacaqdır. Həmçinin Naxçıvan vasitəsilə Türkiyəyə avtomobillə gediş məsafəsi qısaldığı üçün turistlərin ikitərəfli yerdəyişməsinin geniş vüsət alacağı gözlənilir. Naxçıvan vasitəsilə ölkəyə girişin genişləndirilməsi Muxtar Respublikada turizmin inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir [8].

Regional layihələrin həyata keçirilməsinə açıq şəkildə ehtiyac duyulur. Bu baxımdan Qarabağın bərpasının təkəcə Azərbaycan üçün deyil, ümumilikdə bölgənin inkişafı üçün də son dərəcə vacib olduğu qəbul edilməlidir. Buna görə

də bir sıra vacib məqamları vurğulamaq lazımdır. Vurğulanan məqamların fonunda II Qarabağ müharibəsinin geosiyasi və tarixi əhəmiyyətini başa düşmək olar. Azərbaycan yalnız döyüş meydanında qalib gəlmədi. Ümumilikdə regional geosiyasi, hərbi, iqtisadi, mədəni və ideoloji mənzərəni dəyişdirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. *Həsənli Y.H., Musayeva C.Q.* // Covid-19 pandemiyasının sosial təsirləri və sosial rifahın dəstəklənməsi istiqamətləri. MDU. Dayanıqlı inkişaf, 2021, C. 1, № 1, s.35-41
2. Azerbaijani Multiculturalism. Textbook for Higher Education. Baku, 2018, 487 s.
3. Prezident İlham Əliyevin RAI-1 televiziya kanalına müsahibəsi. “İki sahil” qəz., №191(7691), Bakı, 2020, 28 oktyabr / <http://ikisahil.com/upload/pdf/449.pdf?v=1603834272>
4. https://www.yeniazərbaycan.com/Siyaset_e49365_az.html
5. *Baxşəliyev R.* Siyasi müstəqillik, davamlı sabitlik, inamlı yüksəliş: Prezident İlham Əliyevin müəllifliyi ilə müasir Azərbaycan tarixinin şanlı səhifəsi yazılır // Azərbaycan, 2020, 13 mart, № 56, s.1-2
6. <https://www.facebook.com/enanewsaz/posts/1563998177114638/>
7. “Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il dövlət büdcəsi haqqında” qanun layihəsi / <https://president.az/az/articles/view/54776>
8. *Həsənov Ə.* “Zəngəzur dəhlizi” regionlaşmanı qloballaşmaya aparan yoldur / <https://nuhcixan.az/news/cemiyyet/46746-zengezur-dehlizi-regionlasmani-qloballasmaya-aparan-yoldur>.

Redaksiyaya daxil olub 25.10.2021